

• BEVEZETÉS •

Az ifjú Todor Manojlović jogi tanulmányai – amelyek a XX. század elején azzal a szándékkal kezdődtek, hogy rokonságának akarata szerint, ugyanakkor édesapja hivatására való tekintettel okleveles jogász, majd ügyvéd legyen folytatva ezzel a családi hagyományt –, a kezdetektől fogva sikertelenségre voltak ítélve. A fiatal költőre, aki már akkor irodalommal és művészettörténettel is foglalkozott, nem az a sors várt, hogy „végzett jurista” legyen, mint ahogyan azt abban az időben mondták, hanem a modern irodalom egyik hírnöke (meg szemtanúja és résztvevője is), amely valahogyan éppen akkortájt szívárgott be az európai irodalmak vérkeringésébe, így a magyar irodalomba is, s melynek fáklyavivője későbbi barátja, Ady Endre volt. Éppen ezért lesz majd oly értékes és meghatározó a Budapesten, utóbb Nagyváradon és Temesvárott gyűjtött tapasztalata későbbi irodalmi-költői és műfordítói opusa szempontjából. Ott érezte meg első ízben az európai modernizmus kellemes, friss leheletét...

A magyar irodalommal és irodalmi körökkel – a már korábban olvasott köteteken túlmenően –, „élőben” elsőként Budapesten találkozott, ahol, közvetlenül az érettségi után, a XX. század első éveiben megkezdte jogi tanulmányait. Ezzel csak látszólag tett eleget a szülei tragikus halálát követően róla gondoskodó rokonsága óhajának. A jog nem érdekelt, ezért nem is haladt tanulmányaival az egyetemen. Bohém, nagyvárosi életmódot folytatott, több hozzá hasonló ismerősre és barátira tett szert, akik valamennyien érdekes olvasnivaló és esztétikai értékek után kutattak. Életviteléhez tartoztak gyakori kávéházi és színházlátogatásai, míg a késő esti órákban jutott ideje Baudelaire, Verlaine, Rimbaud, Schiller, Goethe, Heine és más szerzők műveinek olvasására is. A rajzolást pedig gimnáziumi éveitől kezdődően folyamatosan ápolta. Fennmaradt levelezéséből elevenedik meg budapesti baráti köre, noha nincsenek részletes adataink ottani irodalmi társaságáról, azaz ottani irodalmi tevékenységéről. Ám mindenképpen tény, hogy ezekre az említett barátságokra alapozva került sor később közléseire is egyes budapesti lapokban és folyóiratokban, például az *Életben*.

1906-ban szakította félbe sikertelen budapesti jogakadémiai tanulmányait, és bevonult katonai szolgálatra. Egy ideig Temesvárott állomásozott, majd Károlyvárosban, azt követően pedig Fehértemplomon. 1907-ben tért vissza Budapestre, de attól kezdődően már a modern iro-

dalom és művészet volt fő érdeklődési köre. Méghozzá oly mértékben, hogy teljes egészében a művészetek tanulmányozására összpontosított, ami rokonságánál nagy ellenkezést váltott ki. Ez volt az ok arra, hogy odahagyja Budapestet, s 1907 őszén már Nagyváradon horgonyzott le azzal a szándékkal, hogy ott folytatja jogi tanulmányait. Onnan időnként Kolozsvárra is átrándult. Ezt igazolják Ligeti Ernő szavai is, aki egyik emlékező prózájában írja, hogy Kolozsvárott a huszadik század elején „szerb urak” is megfordultak, többek között „egy Manojlovits Teodor nevű magas fiatal ember, aki később költő lesz”.

Nagyváradon tartózkodása nem volt ugyan hosszan tartó tekintettel arra, hogy 1910 tavaszáig maradt csak ott, ám számára annyira ihlető, serkentő és sorsdöntő volt az ottani irodalmi, bohém miliő, hogy immár teljesen az irodalom és a műfordítás felé fordította figyelmét meghatározó módon befolyásolva teljes munkásságát.

Todor Manojlovićnak és Ady Endrének, a lázadó magyar költőnek, a modern magyar költészet zászlóvivőjének, sokak szerint a legnagyobb magyar költőnek a barátsága 1908-ban Nagyváradon vette kezdetét, és jelentős hatása volt Manojlović későbbi munkásságára. Ady volt „az első nagy író, akivel Manojlović életében találkozott”. Az a költő, aki ihlette és elbűvölte, inspirálta és lelkesítette. Ez derül ki rövid, szűkszavú naplójegyzeteiből, de későbbi publicisztikájából is. Fülep Lajoshoz intézett egyik levelében az ismert magyar művészettörténésznek, nagybecskereki gimnáziumi társának vallotta, hogy a nagyváradon évek jelentősek voltak későbbi fejlődése és sorsának alakulása szempontjából is.

Nagyváradra a fiatal Todoš éppen akkortájt érkezett meg, amikor már Ady Endre köré tömörült az ottani fiatal írók és költők egy csoportja. Ady nem sokkal korábban még nagyváradon újságíró volt, Manojlović érkezésének idején viszont már Párizsban volt műsájával, Lédával (Diósiné Brüll Adéllal), s onnan látogatott időnként Nagyváradra. Ez az Ady köré tömörülő irodalmi-költői kör, amely csakhamar a Holnap Irodalmi Társaságban öltött intézményes formát, amellyel, hogy népszerűsítette Ady Endre modern költészetét, védte is őt az akkori magyar konzervatív irodalmi körök támadásai ellen, továbbá fiatal magyar költőket szándékozott afirmálni – Babits Mihályt, Balázs Bélát, Dutka Ákost, Emőd Tamást, Juhász Gyulát és

•

Miklós Jutkát –, Ady követőit, de kiállt az akkori, jobbára Budapesten összpontosult magyar irodalmi élet decentralizációja érdekében is. A holnaposok köréhez Manojlović is társult, aki szívesen látott vendége volt az estébe nyúló vitáknak, az Emkében tartott bohém, kávéházi társalgásoknak meg az irodalmi rendezvényeknek.

Úgy tűnik, 1907 és 1910 között Nagyváradon viszonylag sok esemény, folyamatos kulturális forrongás volt, s annak a fiatal jurista, aki mindig nyitott volt a költészet, az irodalom és a művészetek felé, egyszerűen nem tudott ellenállni. Első nagyváradai napjaitól kezdve tevékenyen bekapcsolódott az irodalmi folyamatokba és eseményekbe, amelyek Ady személyes látogatásaival kulmináltak. Erről egyik levelében Manojlović így emlékezett:

„1907 őszen tényleg felmerültem a »Körös-parti Párizsban« – ahol ugyan megint csak nem lettem doktorrá avatva, de ahelyett, megismerkedvén mihamar Emőd Tamással, Dutka Ákossal, [...] Juhász Gyulával, aztán Nagy Mihállyal, Hegedűs Nándorral és még néhány érdekes, szellemes és értékes emberrel, belekerültem én is az épp akkortájt induló Holnap-mozgalomba, amelynek vezére Ady Endre volt – és ez nekem többet ért minden doktorátusnál és diplománál. Majd három felejthetetlenül szép, napsütéses esztendő t éltem át Váradon, amely idő alatt Ady, megérezvén őszinte szimpátiámat és csodálatomat iránta, mindég valami kedves, pajtásos spontánsággal jó barátként kezelte.”

Todoš tehát azokban a nagyváradai években nem csupán puszta szemlélője volt a modern magyar líra születésének és felvirágzásának, mondhatnánk akár azt is: Ady Endre irodalmi trónra emelésének, hanem – német, majd később szerb nyelvű Ady-fordításaival – aktív résztvevője is ezeknek az eseményeknek, lelkes népszerűsítője az új magyar költészeti törekvéseknek. Elegendő erre csupán két példát említeni: 1909 novemberében Manojlović két újságcikket közölt a Holnap Irodalmi Társaságról, annak lényegéről és céljairól. Az egyik a budapesti *Független Magyarországban*, a másik pedig az aradi *Függetlenségben* látott napvilágot. Mindkettőben lelkesen népszerűsíti Adyt meg a két, 1908-ban és 1909-ben megjelentetett Holnap-anto-

lógia költőit. Manojlović 1909. november 11-én Adyval, Dutkával, Juhással, Babitscsal, Emóddal, Franyóval és a többiekkel fellépett a holnaposok aradi irodalmi estjén, sőt ő nyitotta meg alkalmi beszédével az irodalmi rendezvényt, amelyben – az akkori sajtó tanúsága szerint – bemutatta a Holnapot, továbbá ezen irodalmi kör harcát a modern magyar költészetért. Egyébként az irodalmi est után annak résztvevői egy képes levelezőlapot küldtek Vera Putićnak (Bebának), Manojlović unokahúgának, amelyet Ady Endre is kézjeggyével látott el kézcsókjait küldve a hölgynek.

Annak ténye, hogy Manojlović bekapcsolódott a nagyváradi irodalmi körbe, naplójegyzeteiből is előtűnik. Íme, mit jegyzett fel 1908. február 27-én:

„Derült idő. Délután Dutkával, Juhással és a professzorokkal a kávéházban. Utána a francia klubban. Este a kávéházban Ady Endrével. [...] Hajnali fél négyig maradtunk. Ady elbűvölő. Gyönyörű, feledhetetlen éj. Én az ő verseit olvastam neki saját fordításomban németül, s e fordítások tetszettek neki is meg a többieknek is.”

A holnaposok közül többekkel élete végéig levelezett.

Ha már a fordításoknál tartunk, el kell mondani, hogy Manojlović Ady verseit (de nem csak az övéit) német nyelvre fordította, és 1908-tól a *Temesvárer Zeitung*ban közölte. Éppen ezen Ady-versek fordításai iránt érdeklődött 1910-ben Stefan Zweig osztrák író.

Nem véletlen, hogy éppen azokban az években nyomtatott magának névjegykártyát az alábbi szöveggel: „Manojlovitch Theodor – hírlapíró.”

Visszakanyarodva azonban naplójegyzeteihez, Todoš 1908. április 3-án az alábbiakat tartotta fontosnak feljegyezni:

„Vacsora után Adyval és az egész társasággal a kávéházban. [...] Vidám, elragadó éjjel. Zene és ének. Ady két versét szavalta, én meg felolvastam neki néhány versfordításomat. Hajnali fél ötkor váltunk el. Gyönyörű, tavaszi reggel.”

•

Nagyváradai éveiből származó naplójegyzeteiben sok az ehhez hasonló elragadtatás és megszállottság. 1908. október 11-én, hajnali fél háromkor Todor egy papírszeletre megrajzolta Ady portróját, s e rajz napjainkig fennmaradt.

Ady és Manojlović őszinte barátságát bizonyítja az 1909-ben megjelentetett Holnap-antológia második kötete, amely Manojlović példánya volt, s amely ma Péter László szegedi irodalomtörténész birtokában van. 1909. október 3-án Ady az alábbi sorokkal dedikálta neki a kötetet: „Manojlovićnak, igaz barátsággal, Ady.”

Todoš 1908-ban és 1909-ben aktív szerepet vállalt a temesvári Dél irodalmi kör munkájában, amely a nagyváradai Holnappal csaknem egy időben kezdte meg munkáját, s amely úgyszintén Ady jegyében tevékenykedett. Kortársainak megítélése szerint Manojlović az idő tájt kitűnő „irodalmi” diplomata volt, aki hozzáértően koordinálta és kötötte össze Nagyvárad és Temesvár fiatal poétáinak irodalmi tevékenységét, a két város irodalmi folyamatait.

Egyébként érdekes, hogy tudomásunk szerint nem maradt fenn egyetlen Manojlovićhoz intézett Ady-level, sőt közös fotográfia sem, noha joggal feltételezzük, hogy egykor volt ilyen a Manojlović-hagyatékban.

Talán a sors akarta úgy, ám Todor Manojlović 1910 végén, miután odahagyta nagyváradai jogi tanulmányait, s Münchenbe utazott művészettörténetet tanulni, gyakorlatilag el sem búcsúzhatott barátjától. Adyval utoljára 1910 tavaszán csak futtában találkozott Lengyel Menyhért *Tájfún* című színielőadásának bemutatóján. Akkor Todoš még nem tudhatta, hogy ez volt Adyval való utolsó találkozása.

S mi történt a rákövetkező évtizedekben? Ady gazdag költészetéből táplálkozva Manojlović lett egyik legjelentősebb szerb fordítója, továbbá Ady egyik legkitartóbb népszerűsítője is a szerb irodalomban.

A Matica srpska folyóirata, a *Letopis* 1913-ban *Andrija Adi mađarski liričar* [Ady Endre magyar lírikus] címmel ihletett esszét közölt tőle, később szintén tanulmányt írt Adyról meg a magyar modernizmus kibontakozásának első szakaszáról, 1953-ban pedig a *Letopis* hozta Ady Endréről szóló írását, amely egyúttal előszava is volt Ady versei szerb nyelvű kiadásának. 1929 júliusában a budapesti *A Töll* című lapban megjelentek az Ady elleni támadások. Manojlović 1929

augusztusában hangot adott véleményének a szabadkai *Bácsmegyei Napló*ban, s védelmébe vette barátját. E cikket közölte le ismét 1944-ben a *Kalangya* című irodalmi folyóirat.

A második világháborút követően Manojlović több alkalommal is ébresztgette nagyváradi éveinek meg Adyval való barátkozásának emlékeit. Az ott kovácsolódott barátságokat egészen haláláig, 1968-ig ápolta. Egyik hosszú életű nagyváradi barátja Dutka Ákos volt, akivel évtizedeken át levelezett, s akit 1964-ben meg is látogatott a magyarországi Pesthidegkúton. Todoš néhány évvel a halála előtt, 54 év után találkozott ismét barátjával. Megható volt, hogy miként idézték fel ifjúkori emlékeiket, nézegették a megsárgult nagyváradi fotográfiákat, amelyeken még együtt volt a társaság, de legmeggrázóbb Ady halotti maszkiájának a szemlélése volt, amely ott függött Dutkánál a falon, s amely előtt a két öreg percekig szótlanul és megrendülten állt. Hiszen egész fiatalságuk az ő jegyében, a számukra kedves irodalmi vezér jegyében zajlott.

Ez volt tehát az a gazdag, tartósan ihlető irodalmi tapasztalat, az a jelentős irodalmi hagyomány, amelyet Manojlović Pestről, Nagyváradról és Temesvárról hozott magával Belgrádba az első világháborút követően, ahol később Vinaverrel, Miličićyel, Kosorral, Pandurovićtyal, Crnjanskival, Korolijával és másokkal megalakította a szerb modernista írók csoportját. Manojlović, „aki a magyar irodalom egyik hajnal-szép pillanatának volt különös tanúja” – ahogyan Fehér Ferenc fogalmaz –, többször is hangoztatta, hogy *Ahogy egy szerb költő látta őket* címmel kötetbe foglalja a lapokban és folyóiratokban közölt rövid lélegzetű emlékezéseit. Péter László értesülései szerint pedig az újvidéki Forum Könyvkiadó még 1963-ban tervbe vette kötetben megjelentetni Manojlović Adyról, Madáchról és Jókairól írt tanulmányát. Erre azonban nem került sor.

Ady vonzásának folytonossága Manojlović esetében egy életre szóló volt.